

УДК 316.722:355.232

К. М. ГОРБАТЬКО,

практичний психолог відділення психологічного забезпечення відділу по роботі з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ І РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті проаналізовано критерії, показники і рівні сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: професійно-психологічна компетентність, критерії, офіцери-прикордонники.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У наш час психологічний компонент має важливе значення у всіх видах і функціях професійної діяльності офіцера-прикордонника, особливо це стосується спілкування з підлеглими у процесі їх навчання та виховання, спілкування з громадянами України та іноземцями у пунктах пропуску через державний кордон, організації ефективної охорони державного кордону, збереження психічного здоров'я персоналу прикордонних підрозділів, здійснення психологічного супроводу тощо. Усе це вимагає від офіцера високого рівня знань з психології, духовного світу підлеглих, умінь кваліфіковано, успішно, науково та психологічно обґрунтовано впливати на них у повсякденних та екстремальних умовах. Отже, офіцер-прикордонник має бути психологічно компетентним при вирішенні завдань професійної діяльності. Саме тому проблеми формування у нього професійно-психологічної компетентності є на сьогодні важливим завданням педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз військово-педагогічної літератури свідчить, що на сьогодні дослідники використовують різні підходи до відбору й обґрунтування критеріїв та показників професійно-психологічної компетентності персоналу. Загалом критерії оцінки професійно-психологічної компетентності розробляли Е. Белецький, О. Войтюк, В. Дружин, В. Зазикін, Є. Зубарев, О. Коровкін, О. Полуніна, Г. Успенська та ін. Зокрема, на думку М. Кяерста, компетентність конкретної особи в конкретних умовах об'єктивно й динамічно дуже важко виміряти [4]. Для виміру й обліку компетентності він розробив спеціальну методику, у якій основними критеріями є результативність вирішення проблемних завдань і яка охоплює як кількісні, так і якісні показники. М. Кяерст наполягав на тому, що компетентність виявляється у сфері конкретної проблематики, у певній діяльності [4].

У свою чергу Е. Белецький серед критеріїв оцінки соціально-психологічної компетентності працівників митних органів називає їхню професійну успішність. Показниками цього критерію дослідник називає кількість справ про порушення митних правил, кількість виявлених правопорушень, дисциплінованість співробітника; ефективну взаємодію та спілкування, кількість оформлених товарів, відсутність скарг від пасажирів та ін. [2, с. 106].

Г. Успенська для якісної і кількісної оцінки експертної психологічної компетентності кадрів державної служби пропонує використовувати такі критерії: акмеологічну культуру державного службовця, рівень його професіоналізму, якість проведеної експертизи, спрямованість державної служби на дотримання інтересів держави, населення і вже потім на корпоративні інтереси кадрів державної служби. Серед основних показників експертної психологічної компетентності дослідниця називає соціально-психологічні і професійно важливі якості кадрів державної служби, їхні професійні знання, уміння, досвід і морально-психологічні характеристики [6, с. 48–49].

На думку О. Коровкіна, з урахуванням того, що структуру професійної компетентності становить єдність її компонентів, ступінь її сформованості можна оцінювати за такими критеріями:

мотиваційним – домінуючі мотиви курсантів, ставлення до майбутньої діяльності, готовність удосконалювати свою професійну компетентність;

результативним – гнучкість, стійкість, широта, глибина, результативність, динамічність і комплексність сформованих навичок й умінь, ступінь сформованості професійно-важливих якостей і рівень розвитку творчого мислення;

інтегративним – відповідність рівня сформованої професійної компетентності вимогам [3, с. 67].

О. Полуніна вважає, що базовими складовими структури психологічної компетентності викладача вищого педагогічного навчального закладу є такі показники, як готовність до психологічного осмислення й вирішення педагогічних ситуацій, активність в інноваційній діяльності, емпатійність, рефлексивність, інтернальність, мотивація досягнення, схильність до професійно-психологічного саморозвитку [5, с. 16].

Як зазначає О. Войтюк, психологічну компетентність можна охарактеризувати через ефективність і конструктивність зовнішньої та внутрішньої діяльності людини (діяльнісний підхід) на основі психологічних знань і вмінь, що означає їх ефективне застосування для вирішення завдань і проблем, що постають перед людиною [1, с. 38]. Дослідниця для визначення сформованості психологічної компетентності викладачів іноземних мов вищих навчальних закладів пропонує використовувати такі критерії, як емпатійність, рефлексивність, соціально-комунікативна адаптивність, прагнення до згоди, толерантність, оптимізм, фрустраційна толерантність, соціальна пластичність, соціальна емоційність та соціальний вимір самоконтролю [1, с. 114].

Н. Чаленко критеріями оцінки розвиненості соціально-психологічної компетентності співробітників служби профайлінгу називає мотиваційний критерій (прийняття діяльності як особистісно значимої; прагнення до активного вирішення професійних завдань), технологічний (використання умінь, навичок та компетенцій для досягнення цілей професійної діяльності; розвиненість відповідних професії особистісних якостей; здатність осмислювати і трансформувати ситуацію для вирішення завдань професійної діяльності), інтеракційний (уміння визначати психологічні особливості людини за зовнішнім виглядом; ефективне спілкування в умовах діалогу) та регулятивний (ефективна свідома саморегуляція) [7].

Загалом аналіз наукової літератури (Е. Белецький, О. Войтюк, М. Кяерст, О. Коровкін, Н. Лісова, О. Полуніна, Г. Успенська, Н. Чаленко та ін.) дозволяє стверджувати, що при визначенні критеріїв та показників різних видів компетентності можна дотримуватись кількох підходів. Зокрема за першого підходу, який орієнтує на діяльнісний аспект вивчення професійно-психологічної компетентності, інтегральним критерієм є бажана продуктивність діяльності фахівців щодо вирішення професійних завдань, а також продуктивність діяльності щодо розвитку професій-

но-психологічної компетентності. У цьому випадку оцінка здійснюється з опорою на інтегральні кількісно-якісні показники. Відповідно до другого підходу, за основу якого взято методологічний принцип єдності особистості й діяльності, професійно-психологічну компетентність можна оцінити за її базовими структурними та змістовими характеристиками. Відповідно до третього підходу, інтегральним критерієм компетентності взагалі й професійно-психологічної зокрема є її рівень (або рівень сформованості). Цей підхід ґрунтується на виділенні рівнів сформованості тієї або іншої складної якості або вміння.

Метою статті є характеристика основних критеріїв та показників сформованості зазначеної професійної важливої властивості.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу науково-педагогічної літератури і результатів наукових досліджень, а також урахування структури професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і змісту її компонентів, особливостей оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників, для оцінки рівня сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можна виокремити чотири критерії: особистісний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивно-вольовий. У цьому випадку про сформованість професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було зроблено висновок на основі урахування їхніх знань, умінь і навичок, а також мотиваційної та емоційно-ціннісної сфер.

Зокрема, слід взяти до уваги, що особистісний критерій характеризує професійну мотивацію і спрямованість майбутніх офіцерів-прикордонників, їхнє ставлення до формування професійно-психологічної компетентності, інтерес до психологічних аспектів професійної діяльності та вивчення ефективних психологічних засобів організації професійної діяльності та взаємодії. Зазначений критерій також стосується сформованості професійно необхідних якостей, насамперед спостережливості, уважності, проникливості, цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, комунікабельності тощо.

Когнітивний критерій характеризує сукупність науково-теоретичних знань про професійно-психологічну діяльність взагалі й про роль у ній професійно-психологічної компетентності. Це насамперед знання психологічних основ ефективного управління персоналом, психологічних закономірностей та специфіки міжособистісного спілкування, причин виникнення

міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, а також основних засобів ідентифікації у пунктах пропуску.

Операційно-діяльнісний критерій стосується умінь використовувати наявні професійно-психологічні знання для вирішення завдань професійної діяльності. Йдеться про спеціальні психологічні уміння, безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю, що має психологічний зміст (управління персоналом, організація міжособистісної взаємодії у прикордонному підрозділі, підбір складу прикордонного наряду та ін.) та соціально-психологічні уміння аналізувати зміни відносин та характеру взаємодії, здійснювати вплив на ці процеси.

Рефлексивно-вольовий критерій характеризує здатність майбутнього офіцера-прикордонника до ініціативної, критичної та інноваційної рефлексії, що дозволяє гнучко й адекватно реагувати на зміни ситуації взаємодії, поведінку інших людей. Зазначений критерій стосується також усвідомлення високого ступеня відповідальності за результати своєї діяльності, пізнання себе і самореалізації в професії.

Щодо показників сформованості професійно-психологічної компетентності, то такими було визнано вияв її компонентів. Для цього за допомогою методу експертних оцінок було визначено мінімум найважливіших якостей, знань, умінь та здібностей майбутніх офіцерів-прикордонників, необхідних для професійно-психологічної діяльності.

Загалом визначено, що особистісному критерію професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників відповідають такі показники:

- 1) розуміння значимості професійно-психологічної компетентності для майбутньої службової діяльності;
- 2) інтерес до психологічних аспектів професійної діяльності та вивчення ефективних психологічних засобів організації професійної діяльності та взаємодії;
- 3) сформованість професійно необхідних якостей, насамперед спостережливості, уважності, проникливості, цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, комунікабельності тощо;
- 4) спрямованість на безперервний розвиток у професійно-психологічній сфері.

У свою чергу, когнітивному критерію професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників відповідають такі показники:

1) знання психологічних основ ефективного управління персоналом, принципів і методів управління, організації міжособистісної взаємодії при виконанні професійних завдань;

2) знання психологічних закономірностей і специфіки міжособистісного спілкування, методів комунікативного психологічного впливу та механізмів міжособистісної взаємодії;

3) знання причин виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів і способів їх ефективного вирішення у прикордонних колективах та при спілкуванні з особами, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску;

4) знання основних засобів ідентифікації, механізмів міжособистісного оцінювання та психологічних основ перевірки у пунктах пропуску.

Далі операційно-діяльнісному критерію професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників відповідають такі показники:

1) уміння встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях;

2) уміння вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також уміння розпізнавати фальшиву інформацію, захищатися від маніпуляцій та психологічних хитрощів, володіти ініціативою у різних видах комунікацій та ситуацій;

3) уміння визначати причини виникнення міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів;

4) уміння давати цілісну точну оцінку психологічних характеристик осіб, що перетинають державний кордон, особливостей характеру людей на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Насамкінець рефлексивно-вольовому критерію професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників відповідають такі показники:

1) адекватна самооцінка, уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності, здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки та самоконтроль;

2) професійна відповідальність, високий рівень моральної й корпоративної нормативності регуляції поведінки, відносин і комунікацій;

3) здатність продуктивно організовувати свій особистісний ріст у професійно-психологічній сфері;

4) розуміння своєї ролі у прикордонному підрозділі, статусу, можливостей та ресурсів, підтримка привабливого іміджу офіцера-прикордонника.

Далі узагальнення отриманих теоретичних та емпіричних результатів дозволило розробити системні описи професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на основі трирівневої моделі. Далі якісно охарактеризуємо курсантів, що мають відповідний рівень сформованості професійно-психологічної компетентності.

Курсанти з низьким рівнем сформованості професійно-психологічної компетентності не завжди розуміють значимість професійно-психологічної компетентності для майбутньої службової діяльності; вони майже не цікавляться психологічними аспектами професійної діяльності й ефективними психологічними засобами організації професійної діяльності та взаємодії; професійно необхідні якості, насамперед спостережливність, уважність, проникливість, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, комунікабельність, у таких курсантів сформовані недостатньо; спрямованість на безперервний розвиток у професійно-психологічній сфері майже не виражена.

Такі курсанти мають слабкі знання щодо психологічних основ ефективного управління персоналом, принципів та методів управління, організації міжособистісної взаємодії при виконанні професійних завдань, а також психологічних закономірностей і специфіки міжособистісного спілкування, методів комунікативного психологічного впливу та механізмів міжособистісної взаємодії. Вони погано знають причини виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів та способи їх ефективного вирішення у прикордонних колективах та при спілкуванні з особами, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску. Їхні знання про основні засоби ідентифікації, механізми міжособистісного оцінювання та психологічних основ перевірки у пунктах пропуску поверхневі.

Курсанти слабо уміють установлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях. Вони не завжди уміють вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також розпізнавати фальшиву інформацію, захищатися від маніпуляцій та психологічних хитрощів. Курсантам дуже важко визначати причини виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів, а також давати цілісну точну оцінку психологічним характеристикам осіб, що перетинають державний кордон, особливостям характеру людей на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Такі курсанти не завжди можуть адекватно себе оцінити, свідомо контролювати результати своєї діяльності, здійснити емоційно-вольову

регуляцію поведінки та самоконтроль. Їхня професійна відповідальність, моральна й корпоративна нормативність регуляції поведінки, відносин і комунікацій недостатні. Курсанти не завжди здатні продуктивно організувати свій особистісний ріст у професійно-психологічній сфері, не повністю розуміють свою роль у прикордонному підрозділі, статус, можливості та ресурси, не намагаються підтримувати привабливий імідж офіцера-прикордонника.

Курсанти з середнім рівнем сформованості професійно-психологічної компетентності переважно розуміють значимість професійно-психологічної компетентності для майбутньої службової діяльності; вони у більшості випадків цікавляться психологічними аспектами професійної діяльності й ефективними психологічними засобами організації професійної діяльності та взаємодії; професійно необхідні якості, насамперед спостережливість, уважність, проникливість, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, комунікабельність у таких курсантів сформовані на достатньому рівні; спрямованість на безперервний розвиток у професійно-психологічній сфері досить виражена.

Такі курсанти обізнані щодо психологічних основ ефективного управління персоналом, принципів і методів управління, організації міжособистісної взаємодії при виконанні професійних завдань, а також щодо психологічних закономірностей та специфіки міжособистісного спілкування, методів комунікативного психологічного впливу та механізмів міжособистісної взаємодії. Вони у більшості випадків знають причини виникнення міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів та способи їх ефективного вирішення у прикордонних колективах та при спілкуванні з особами, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску. Їхні знання про основні засоби ідентифікації, механізми міжособистісного оцінювання та психологічних основ перевірки у пунктах пропуску дозволяють вирішувати багато професійно спрямованих завдань.

Курсанти здебільшого уміють установлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях. Вони уміють вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також розпізнавати фальшиву інформацію, захищатися від маніпуляцій та психологічних хитрощів. Курсантам часто вдається правильно визначати причини виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів, а також давати цілісну оцінку психологічним характеристикам осіб, що перетинають державний

кордон, особливостям характеру людей на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Такі курсанти у більшості випадків можуть адекватно себе оцінити, свідомо проконтролювати результати своєї діяльності, здійснити емоційно-вольову регуляцію поведінки та самоконтроль. Їхня професійна відповідальність, моральна й корпоративна нормативність регуляції поведінки, відносин і комунікацій розвинені належним чином. Курсанти часто можуть продуктивно організувати свій особистісний ріст у професійно-психологічній сфері, розуміють свою роль у прикордонному підрозділі, статус, можливості та ресурси, часто намагаються підтримувати привабливий імідж офіцера-прикордонника.

Курсанти з високим рівнем сформованості професійно-психологічної компетентності всебічно розуміють значимість професійно-психологічної компетентності для майбутньої службової діяльності; вони весь час цікавляться психологічними аспектами професійної діяльності й ефективними психологічними засобами організації професійної діяльності та взаємодії. Курсантів відрізняють розвинені професійно необхідні якості, насамперед спостережливість, уважність, проникливість, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, комунікабельність у таких курсантів сформовані на достатньому рівні. Спрямованість на безперервний розвиток у професійно-психологічній сфері яскраво виражена.

Такі курсанти ґрунтовно обізнані щодо психологічних основ ефективного управління персоналом, принципів і методів управління, організації міжособистісної взаємодії при виконанні професійних завдань, а також щодо психологічних закономірностей і специфіки міжособистісного спілкування, методів комунікативного психологічного впливу та механізмів міжособистісної взаємодії. Вони глибоко знають причини виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів і способи їх ефективного вирішення у прикордонних колективах та при спілкуванні з особами, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску. Їхні знання про основні засоби ідентифікації, механізми міжособистісного оцінювання та психологічних основ перевірки у пунктах пропуску дозволяють ефективно вирішувати багато професійно спрямованих завдань.

Курсанти уміють ефективно встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях. Вони результативно уміють вести діалог, полеміку, переконувати, слухати, визначати тактику комунікації, а також розпізнавати

фальшиву інформацію, захищатися від маніпуляцій та психологічних хитрощів. Курсанти вміють правильно визначати причини виникнення міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів, а також давати цілісну оцінку психологічним характеристикам осіб, що перетинають державний кордон, особливостям характеру людей на основі аналізу вербальних і невербальних засобів.

Такі курсанти завжди можуть адекватно себе оцінити, свідомо проконтролювати результати своєї діяльності, здійснити емоційно-вольову регуляцію поведінки та самоконтроль. Їхня професійна відповідальність, моральна й корпоративна нормативність регуляції поведінки, відносин і комунікацій високо розвинені. Курсанти можуть продуктивно організувати свій особистісний ріст у професійно-психологічній сфері, розуміють свою роль у прикордонному підрозділі, статус, можливості та ресурси, завжди підтримують привабливий імідж офіцера-прикордонника.

Висновок. Узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що сформованість професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можна оцінити за чотирма критеріями, які характеризують її структурні компоненти, зокрема особистісним, когнітивним, операційно-діяльним та рефлексивно-вольовим. Використання зазначених критеріїв дозволяє виділити три рівні сформованості професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: низький, середній і високий.

Перспективами подальших досліджень є з'ясування стану сформованості зазначеної професійно важливої властивості та визначення педагогічних умов її формування у процесі фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Войтюк О. А. Формування психологічної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. А. Войтюк. – Хмельницький, 2009. – 178 с.
2. Белецкий Э. И. Педагогические аспекты формирования социально-психологической компетентности работников таможенной службы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Э. И. Белецкий. – М., 2001. – 224 с.
3. Коровкин А. Ю. Формирование профессиональной компетентности у курсантов учебных заведений МВД России : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / А. Ю. Коровкин. – М., 2011. – 183 с.

4. Кяэрст М. Рассмотрение компетентности в психологической концепции совершенствования управления производственной организацией // Актуальные проблемы психологии труда : сб. статей / отв. ред. М. Котик. – Тарту, 1980. – 160 с.
5. Полуніна О. В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. В. Полуніна ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2004. – 19 с.
6. Успенская Г. И. Развитие экспертной психологической компетентности кадров государственной службы : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.13 / Г. И. Успенская. – М., 2009. – 138 с.
7. Чаленко Н. В. Развитие социально-психологической компетентности сотрудников службы профайлинга : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.05 / Н. В. Чаленко ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – Москва, 2010. – 235 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2013.

Горбатко К. Н. Критерии, показатели и уровни сформированности профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников

В статье проанализированы критерии, показатели и уровни сформированности профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: профессионально-психологическая компетентность, критерии, офицеры-пограничники.

Horbatko K. M. Criteria, indices and levels of formation of professional and psychological competence of future officers-borderguards

The article touches upon criteria, indices and levels of formation of professional and psychological competence of future officers-borderguards.

Keywords: professional and psychological competence, criteria, officers-borderguards.